

**ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ІМПЕРАТОРСЬКОЇ ВЛАДИ
В НІМЕЦЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ
ЕПОХИ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ
(ПРОЕКТ ЛАЗАРУСА ФОН ШВЕНДІ)**

У статті розглянуто політику Священної Римської імперії в умовах конфесійналізації. Ця проблема схарактеризована на матеріалі проекту Лазаруса фон Швенді як яскравого прикладу німецької політичної публіцистики. Визначено такі принципи цього твору, як конфесійна толерантність і заперечення абсолютизму.

Ключові слова: конфесійналізація, Священна Римська імперія, імператор, Лазарус фон Швенді, толерантність.

В статье рассмотрено политику Священной Римской империи в условиях конфессионализации. Эта проблема характеризуется на материале проекта Лазаруса фон Швенди как яркого примера немецкой политической публицистики. Обозначены такие принципы указанного сочинения, как конфессиональная толерантность и отречение от абсолютизма.

Ключевые слова: конфессионализация, Священная Римская империя, император, Лазарус фон Швенди, толерантность.

In the article the policy of the Holy Roman Empire in the conditions of confessionalization are considered. This problem on material of the project of Lazarus von Schwendi as a prime example of the German political publicism is characterised. Such principles of this work as the confessional tolerance and denial of absolutism are defined.

Keywords: confessionalization, Holy Roman Empire, emperor, Lazarus von Schwendi, tolerance.

Проблеми розвитку Німеччини у 1555–1618 рр. – від укладення Аугсбурзького релігійного миру до початку Тридцятирічної війни – є менш дослідженими в історіографії порівняно з подіями Реформації, які передували їм, та військово-політичними конфліктами 1618–1648 рр. Між тим саме у другій половині XVI – на початку XVII ст. відбувалися важливі процеси стабілізації соціального життя, закріплення принципів Реформації у повсякденній практиці, які вплинули на подальший історичний шлях німецького суспільства.

* **Каріков Сергій** – к. і. н., доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України.

Сучасні дослідники переважно розглядають зазначені процеси трансформації суспільства раннього Нового часу в аспекті конфесіоналізації – поняття, запропонованого Е.В.Зеєденом на позначення духовного й організаційного зміцнення, що після розколу християнської релігії на різні взаємно ворожі віросповідання призвело до утворення напівстабільного церковного устрою¹. Комплексний характер цих подій, їх складність і неоднозначність обумовлюють суттєві відмінності у визначенні хронологічних меж конфесіоналізації та її змісту.

До дискусійних питань конфесіоналізації в німецькому суспільстві належить, зокрема, такий її аспект, як відносини імперської влади з підданими. Серед досліджень цієї теми варто відзначити монографії М.Ланціннера й Т.Нікласа, які зосереджуються на проблемі збереження миру й політичної єдності Священної Римської імперії за часів правління імператора Максиміліана II². Однак деякі сторони цієї проблеми, на наш погляд, потребують подальшого розгляду. До них належить відображення імператорської політики в політичній публіцистиці цього часу. Мета нашої розвідки – визначити головний зміст політичного проекту Лазаруса фон Швенді, який був радником Максиміліана II.

Однією з найбільш актуальних проблем після укладення Аугсбурзького релігійного миру залишалося врегулювання релігійних відносин у Священній Римській імперії. Протистояння лютеран та католиків, незважаючи на підписання миру, не зникло остаточно, проте набуло інших, прихованих форм. Утвердження провідної ролі імперських станів у формуванні конфесійних ландшафтів як в імперських містах, так і в територіях виключало стабільність релігійних кордонів в їх політико-територіальному вираженні. На рівні імперського права не була виключена можливість подальшого поширення протестантизму в Німеччині, так само, як і католицька реставрація³.

Імператор Фердинанд I (1556–1564) прагнув підтримувати в імперії рівновагу між обома угрупованнями. Це було зумовлено необхідністю консолідації суспільства в умовах посилення у другій половині XVI ст. зовнішньої небезпеки – чергової загрози турецького вторгнення.

Його наступник Максиміліан II (1564–1576) намагався продовжувати таку політику. Цей курс, зокрема, знайшов вияв в ухваленні імператором у 1568 р. т.зв. «релігійної поступки», що дозволила лютеранам легально діяти в

¹ *Zeeden E.W. Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung in Deutschland im Zeitalter der Glaubenskämpfe / E.W.Zeeden // Zeeden E.W. Konfessionsbildung. Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform. – Stuttgart, 1985. – S. 69.*

² *Lanzinner M. Friedensversicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II (1564–1576) / M. Lanzinner. – Göttingen, 1993; Niklas Th. Um Macht und Einheit des Reiches. Konzeption und Wirklichkeit der Politik bei Lazarus von Schwendi (1522–1583) / Th. Niklas. – Husum, 1995.*

³ *Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А.Ю.Прокопьев. – СПб., 2008. – С. 69.*

австрійських землях⁴. Імперську владу турбувала як внутрішня стабільність Священної Римської імперії, так і її зовнішня безпека. Це стосувалося не тільки політики щодо Іспанії та Франції, але й османської загрози. У зв'язку з її посиленням 1566 р., після походу султана Сулеймана до Угорщини, Максиміліан II звернувся до імперських станів за більш значною матеріальною підтримкою, ніж це було за часів правління його батька.

Іншим важливим аспектом зовнішньої політики імператора було розмежування сфер впливу з Іспанією, що стало актуальним завданням після розділу володінь Карла V. Конфлікт з Англією і повстання в Нідерландах втягли Іспанію у серйозні міжнародні конфлікти, до яких Максиміліан II не хотів втручатися. Він прагнув уникнути втягнення Священної Римської імперії до цих конфліктів, побоюючись, що німецькі протестанти будуть надавати підтримку Вільгельму Оранському, а католики – Філіпу II. Тому імператор заперечував проти наймання солдатів на імперських територіях французькими гугенотами і Вільгельмом Оранським⁵.

Єдиним способом вирішення цієї проблеми виявилась більш інтенсивна інтеграція Бургундської імперської округи до Священної Римської імперії, що сприяло правовому вирішенню питання щодо її територіальної консолідації, не дало втягнути її в релігійні війни у Франції та у війну між Іспанією й нідерландськими повстанцями. Подальше зміцнення територіальної державності внаслідок створення територіальних судових органів й органів управління набуло розвитку після Шпеерського рейхстагу 1570 р.⁶.

Пом'якшення ставлення з боку імперської влади сприяло кількісному зростанню прибічників євангелічного віросповідання. У 1570 р. близько 70% території Німеччини складала володіння, де лютеранство було головною конфесією⁷. Однак суперечності між лютеранами і католиками не припинялися. Ситуація в імперії ускладнювалася і через сплату т.зв. «турецького податку»: основні його суми припадали на нижчі імперські стани, незадоволені цим нерівномірним розподілом⁸.

У цих умовах імператор звернувся до свого радника Лазаруса фон Швенді для підготовки документа, який містив би умови імперського миру, прийнятні для всіх станів. Перший проект було підготовлено до проведення Шпеерського рейхстагу 1570 р. Незважаючи на відхилення низки пропозицій

⁴ Die «Religionskonzession» Kaiser Maximilians II. von 1568 / R.A.Müller (Hg.) // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. – Stuttgart, 1996. – Bd. 4. Gegenreformation und Dreißigjähriger Krieg 1555–1648. – S. 47–50.

⁵ *Ивонин Ю.Е.* Рейхстаг 1570 года в Шпейере: новая попытка имперской реформы и европейская политика / Ю.Е.Ивонин // Вестник Удмуртского государственного университета. – 2009. – Вып. 2. – История и филология. – С. 47.

⁶ *Lanzinner M.* Op. cit. – S. 373.

⁷ Zur Mühlen K.-H. Reformation und Gegenreformation / K.-H. zur Mühlen. – Göttingen, 1999. – Т. 2. – S. 126.

⁸ *Ивонин Ю.Е.* Ук. соч. – С. 50.

(зокрема, тих, що стосувалися релігійних питань) імперськими станами, радник імператора продовжив працю над проектом, яка тривала до середини 70-х рр. XVI ст. Хоча після смерті Максиміліана II пропозиції Швенді так і не були реалізовані, їх зміст є важливим для характеристики поглядів різних верств німецького суспільства в умовах конфесіоналізації.

Доповідна записка Лазаруса фон Швенді складається з декількох смислових частин. На початку твору він здійснює історичний екскурс у минуле німецького народу. У вступній частині помітне прагнення автора довести споконвічний потяг німців до свободи. Швенді підкреслює, що цей потяг виявився у боротьбі проти чужоземного панування, що мала місце як у стародавні часи (проти Римської імперії), так і в епоху Середньовіччя (виступи імператорів проти римського папства)⁹.

Надалі Швенді характеризує події Реформації та особливості розвитку німецького суспільства після укладення Аугсбурзького релігійного миру. Він убаचाє причини Реформації у загальному обуренні німців тривалим визискуванням із боку римського престолу. Імператор Карл V, на думку автора, не виправдав сподівань німецького народу, схилившись на бік Риму.

Між тим масове незадоволення швидко розповсюджувалося. Велику роль у цьому відіграло книгодрукування, яке стало новим засобом розвитку комунікації й освіти. Тривале протистояння тільки виснажувало німецьке суспільство, і велику заслугу Фердинанда I Лазарус фон Швенді вбачає у підготовці проекту Аугсбурзького релігійного миру, який зупинив конфлікт¹⁰.

Слід зазначити, що радник імператора не виступає як апологет безмежної імператорської влади. Навпаки, на нашу думку, саме заперечення абсолютизму в якості провідного принципу державного устрою може бути визначене як одна з ключових ідей твору Лазаруса фон Швенді. Ця позиція автора знаходить вияв як у характеристиці проблем релігійного життя Німеччини, так і у висвітленні політичної ситуації у Священній Римській імперії німецької нації. Для радника імператора неприйнятним є становище, коли розподіл державних посад здійснюється на користь одного угруповання (в даному випадку – католиків, хоча сам Швенді належить до цієї конфесії), оскільки воно підсилює протистояння в суспільстві.

Найбільшу небезпеку наростання внутрішніх суперечностей автор убаचाє в тому, що ними можуть скористатися зовнішні противники Священної Римської імперії німецької нації. Основним таким противником Швенді вважає римське папство. Після втрати під час Реформації панівних позицій у Німеччині, на думку автора, Рим прагне відновити свій вплив через поширення діяльності єзуїтів¹¹.

⁹ Aus der Denkschrift des kaiserlichen Rats Lazarus von Schwendi (1574) / R.A. Müller (Hg.) // Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung. – Stuttgart, 1996. – Bd. 4. Gegenreformation und Dreißigjähriger Krieg 1555–1648. – S. 59.

¹⁰ Ibid. – S. 60.

¹¹ Ibid. – S. 69.

Визначаючи зовнішні чинники загрози для стабільності Священної Римської імперії, Лазарус фон Швенді також неодноразово критикує «іспанські звичаї», «іспанські зразки» як такі, що не йдуть на користь розвитку Німеччини. Таке ставлення визначається не якимось ворожим ставленням до всього чужого взагалі чи до іспанців зокрема. Не випадково Швенді наголошує, що монарх Іспанії є законним християнським правителем¹².

На нашу думку, причина критичних зауважень на адресу «іспанських звичаїв» полягала у політиці, яку здійснював режим Філіпа II. На той час саме Іспанія могла вважатися державою, де європейський абсолютизм досяг свого розквіту: Франція набуде такого статусу уже в XVII ст. Однак війна в Нідерландах, у якій сам Швенді брав участь на боці іспанської армії, не схилила його на бік прихильників абсолютистського курсу.

Лазарус фон Швенді переконаний, що у конфесійній боротьбі імператор не повинен ставати на бік одного з ворогуючих угруповань і силоміць придушувати виступи його противників. На його переконання, глава держави має бути третейським суддею, який врівноважує протиборство і зберігає існуючий стан справ від можливих загроз.

Таке становище мають гарантувати й інші державні інститути. Зокрема, Швенді виступає за перетворення рейхстагу на постійне зібрання представників імперських станів. У компетенції цього органу, на думку автора, повинні перебувати формування єдиної імперської армії, монетної системи. У релігійних справах імператор має спиратися на такий важливий засіб, як загальнонаціональний собор, що мав би гарантувати толерантне ставлення влади до обох конфесій, визнаних за умовами Аугсбурзького миру¹³.

Толерантність – одне з головних понять проекту Лазаруса фон Швенді. Її поширення в німецькому суспільстві автор вважає можливим лише за умов узгодження інтересів імператора й імперських станів. Інші варіанти розвитку подій, на думку Швенді, в підсумку призводять до внутрішніх конфліктів, повстань і війн.

Загальний зміст послання дозволяє дослідникам зарахувати Лазаруса фон Швенді до лав гуманістів¹⁴. Загалом погоджуючись із цим висновком, можна також стверджувати, що такий світогляд формувався поступово. У 20–30-х рр. XVI ст. Швенді навчався в Базелі і Страсбурзі – центрах гуманістичного руху та Реформації. З другої половини 40-х рр. XVI ст. він виконував дипломатичні доручення Карла V. Саме в цей час Швенді знайомиться з працями Ніколо Макіавеллі¹⁵. Можна стверджувати, що це суттєво поглибило його розуміння

¹² Aus der Denkschrift des kaiserlichen Rats Lazarus von Schwendi (1574). – S. 68.

¹³ Ibid. – S. 70.

¹⁴ Burkhardt J. Das Reformationsjahrhundert. Deutsche Geschichte zwischen Medienrevolution und Institutionenbildung 1517–1617 / J. Burkhardt. – Stuttgart, 2002. – S. 195.

¹⁵ Baillet L. Schwendi, lecteur de Machiavel / L. Baillet // Revue d'Alsace. – T. 112. – 1986. – S. 119.

політичної практики. Пізніше під час іспансько-французьких війн Швенді перебував з військовими місіями у Нідерландах (1557–1558), Угорщині (1564–1567)¹⁶. Можна погодитися з думкою М.Ланцінера, що саме остання служба сприяла посиленню контактів воєначальника з імператором Максиміліаном II та його оточенням у Відні, зацікавленими у зміцненні східних кордонів в умовах постійної загрози з боку Туреччини¹⁷. На нашу думку, всі згадані події особистого життя Лазаруса фон Швенді сприяли тому, гуманістичні ідеї, які знайшли вияв у його проекті, не були відірваною від дійсності утопією: вони ґрунтувалися на реаліях тогочасної суспільно-політичної обстановки.

Водночас промовистим є той факт, що, виступаючи з ідеями релігійної толерантності, Швенді пропонує вирішувати наявні в німецькому суспільстві проблеми з аристократичних позицій. Поняття «звичайна людина», яке автор неодноразово використовує при описі подій Реформації, для нього пов'язане з поширенням хаосу, запобігти якому може тільки сильна влада. Крім того, виступаючи за дотримання рівних прав лютеран та католиків, він обурюється тим, що прибічники евангелізму переслідуються так само, як язичники, євреї, турки¹⁸. Вочевидь, обґрунтованість ворожого ставлення до останніх для Швенді не потребує доказів. Однак навряд чи це ставлення могло бути іншим: нагадаємо, що лише декілька років тому він був головнокомандувачем імперської армії, яка воювала проти турок в Угорщині. Отже, Лазарус фон Швенді залишався людиною свого часу, коли приналежність до певної релігії визначала ставлення як до окремих людей, так і до цілих народів.

Порівнюючи твір Швенді із сучасними йому політичними трактатами мислителів інших країн Європи (зокрема, Франції), можна виявити як деякі спільні риси, так і певні відмінності. Зокрема, об'єднує ці твори ідея неприятие чужоземного панування. За визначенням І.Ельфонд, головною темою французьких гугенотських памфлетів стала ксенократія, що знаходила вияв передусім в італіфобії¹⁹.

В умовах тривалих релігійних війн у значній частині французьких політичних памфлетів («Тигр» та «Франко-Галлія» Ф.Отмана, «Позов до тиранів» Ф.Дюплессі-Морне і Ю.Ланге, «Франко-Турція» анонімного автора) на перший план виходять ідеї боротьби з тиранією. На думку представників кальвіністського угруповання, несправедливий режим має бути повалений силою зброї. Особливо підсилила такі настрої французьких публіцистів розправа з гугенотами, здійснена під час Варфоломійської ночі.

Між тим Лазарус фон Швенді бажає не зруйнувати, а вдосконалити

¹⁶ *Eiermann A. Lazarus von Schwendi, Freiherr von Hohenlandsberg, Deutscher Feldoberst und Staatsmann des XVI. Jahrhunderts / A. Eiermann. – Freiburg, 1904. – S. 13.*

¹⁷ *Lanzinner M. Op. cit. – S. 295.*

¹⁸ *Aus der Denkschrift des kaiserlichen Rats Lazarus von Schwendi... – S. 62.*

¹⁹ *Эльфонд И.Я. Особенности политической пропаганды в идейно-теоретической борьбе во Франции второй половины XVI в. / И.Я.Эльфонд // Средние века. – М., 2002. – Вып. 63. – С. 182.*

існуючі відносини. У цьому він ближчий до іншого французького мислителя – автора принципу державного суверенітету Жана Бодена, який обстоював необхідність збереження державою соціальної гармонії і захисту народу від зовнішніх ворогів. Однак гарантом спокою та миру Боден вважав саме абсолютну монархію, з чим Швенді не погоджується. Водночас німецький мислитель не може визнати справедливими й авторитарні прагнення великих німецьких князів. Його твір – важливе свідчення розвитку німецької суспільно-політичної думки раннього Нового часу, яка не вичерпувалася зазначеними В. Володарським спробами обґрунтування абсолютистських претензій територіальних правителів²⁰.

Можна констатувати, що в деяких питаннях радник Максиміліана II випередив свій час. Так, перетворення рейхстагу на постійне зібрання представників імперських станів було запроваджене лише з 1663 р. (Регенсбурзький рейхстаг); однак і тоді цей орган залишився другорядним. Виявилася нереалізованою й ідея проведення загальнонаціонального собору, який би врегулював релігійну проблему. Контроль над вирішенням конфесійних питань зберегли за собою князі. У 1576 р. юрист Йоганн Стефані розробив формулу «Чия влада, того й віра», яка закріпила провідну роль можновладців у релігійній сфері. Нарешті, не знайшла підтримки ідея реформування керівництва збройними силами шляхом передачі виконавчої військової влади імператору. Територіальні князі вбачали в цій ідеї загрозу для власних феодальних вольностей, а також висловили сумніви в конфесійному нейтралітеті імператора на випадок війни: протестанти побоювалися, що в такому разі імператор підтримає католиків. Тому пропозиція сконцентрувати військову владу в руках імператора за рахунок послаблення імперських станів була відкинута²¹.

Таким чином, проект Лазаруса фон Швенді є яскравим доказом намагань імператорської влади вдосконалити як конфесійні відносини, так і систему державного управління Священної Римської імперії. Він свідчить про глибоке розуміння окремими представниками правлячих верств німецького суспільства раннього Нового часу всієї глибини соціально-політичних і міжконфесійних суперечностей. Але відсутність заходів, що реалізували б запропоновану програму, сприяла подальшому ускладненню суспільно-політичної ситуації в Німеччині на рубежі XVI–XVII ст., що в підсумку призвело до розв'язання Тридцятирічної війни.

²⁰ Культура Западной Европы в эпоху Возрождения / Под ред. Л.М.Брагиной. – М., 1996. – С. 124.

²¹ Рудерсдорф М. Максимилиан II (1564–1576) / М.Рудерсдорф // Шиндлинг А., Циглер В. Кайзеры. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 110.